

Witold Płotka

Fenomenologia między internacjonalizmem i eksternalizmem : sformułowanie problemu

Studia Philosophiae Christianae 49/1, 71-91

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WITOLD PŁOTKA

Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa UG, Gdańsk

FENOMENOLOGIA MIĘDZY INTERNALIZMEM I EKSTERNALIZMEM. SFORMUŁOWANIE PROBLEMU*

Streszczenie. Artykuł jest próbą stworzenia teoretycznej płaszczyzny dialogu pomiędzy fenomenologią i filozofią współczesną w odniesieniu do problemu internalizmu–eksternalizmu. Za Romanem Ingardenem argumentuje się, że należy wypracować adekwatne pytanie o ten problem, aby móc go właściwie zrozumieć. Analizy zawęza się przy tym do dwóch form debaty internalizmu z eksternalizmem, a mianowicie do semantyki i filozofii umysłu. Na gruncie fenomenologii Husserla bez trudu można wskazać podstawowe intuicje, które utwierdzają przekonanie, że filozofia ta może traktować o omawianym problemie. Korzystając z terminologii fenomenologicznej, ostatecznie formułuje się pytania o możliwy internalizm i eksternalizm w projekcie filozoficznym autora *Badań logicznych*. Pytania te jednak sugerują, że fenomenologia nie daje się w całości zdefiniować ani jako internalizm, ani jako eksternalizm.

Słowa kluczowe: fenomenologia, internalizm, eksternalizm, treść mentalna, redukcja, solipsyzm, idealizm, Putnam, Husserl

1. Wprowadzenie. 2. Różne płaszczyzny debaty internalizmu z eksternalizmem. 3. Podstawowe intuicje: fenomenologia jest internalizmem. 4. Sformułowanie problemów. 5. Wnioski.

1. WPROWADZENIE

W filozofii nie do przecenienia jest wartość pytań; trudno bowiem zaprzeczyć, że skoro refleksja filozoficzna rodzi się ze zdziwienia, nie może się ono pełniej wyrazić jak tylko za pomocą pytania, które kieru-

* Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC–2011/01/D/HS1/00594.

je do samego problemu. Pytanie jest zatem początkiem filozofowania; przekonywali o tym już Platon i Arystoteles. Nie należy jednak zapominać o podwójnym charakterze pytania, ponieważ będąc probierzem rzetelnego filozofowania, jest ono zarazem kamieniem węgielnym licznych błędów. Nie ulega wątpliwości, że odpowiedź na niejasne, nieprecyzyjne lub po prostu błędnie sformułowane pytanie stwarza jedynie pozór trafnego rozwiązania problemu, podczas gdy w rzeczywistości filozof może nie odnosić się do właściwego przedmiotu pytania, wstępując w rezultacie na bezdroża jałowych dyskusji. Takim przedwcześnie sformułowaniem pytaniem zdaje się problem możliwego zaangażowania fenomenologii w argumentację na rzecz jednej ze stron w debacie internalizmu z eksternalizmem. Można tutaj wskazać na niebezpieczeństwa trojakiego rodzaju.

Pierwszą pułapką są wieloznaczności oraz niejednorodność tez internalistycznych i eksternalistycznych. Oba nurty, co wyraźnie podkreślają badacze omawianej problematyki¹, nie tylko występują w wielu, czasami odległych teoretycznie dziedzinach filozoficznych, lecz ponadto w ramach poszczególnych dziedzin formułują tezy o różnej mocy i zasięgu. Kolejne zagrożenie stwarzają utarte interpretacje fenomenologii, mianowicie jako jedynie powtórzenia tradycji kartezjańskiej i jako formy subiektywistycznego, a nawet relatywistycznego introspekcjonizmu². W końcu nawet jeżeli powiedzie się uprecyzyjni-

¹ W tym kontekście nie można pominąć opracowania R. Ziemińskiej, zob. też, *Eksternalizm we współczesnej epistemologii*, Szczecin 2002.

² M. Miłkowski komentując teorię D. Dennetta, zauważa, że „Jedną z podstawowych wad introspekcjonizmu było interpretowanie danych introspekcyjnych bezpośrednio przez osobę owej introspekcji dokonującą, przez co nie sposób było oddzielić teorii od faktów, które miała owa teoria wyjaśniać” i dodaje: „Taką monosubiektywność podziela również tradycyjna fenomenologia husserlowska”. M. Miłkowski, *Heterofenomenologia i introspekcja. O możliwości poznania przeżyć świadomych*, Przegląd Filozoficzno-Literacki 4(2003)6, 119. W sprawie dyskusji z tezą Dennetta o utożsamieniu introspekcjonizmu z fenomenologią zob. D. Zahavi, *Killing the Straw Man: Dennett and Phenomenology*, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6(2007), 21–43. Z kolei w odniesieniu do zagadnienia możliwej interpretacji fenomenologii jako formy kartezjanizmu zob. M. Pielak, *Idea podmiotowości poznawczej w filozofii transcendentnej*, w: *Między logiką a etyką. Studia z logiki, ontologii, epistemolo-*

nie też internalizmu i eksternalizmu oraz gdy pytający powstrzyma się od wstępnie przyjmowanych, popularnych twierdzeń na temat filozofii fenomenologicznej, pozostaje kłopot natury metodologicznej. Można bowiem zasadnie wątpić w możliwość udzielenia prostej odpowiedzi na pytanie, na przykład, czy filozofia Edmunda Husserla przedstawia formę internalizmu, podczas gdy fenomenologia z oczywistych powodów korzystała z innej terminologii i odnosi się do odmiennego kontekstu teoretycznego niż współczesny internalizm, który jest właściwy filozofii analitycznej.

W odpowiedzi na zarysowane problemy można sięgnąć po pomoc do cennych – w tym kontekście – obserwacji Romana Ingardena, zawartych w jego rozprawie habilitacyjnej z 1924 roku³. Praca *O pytaniach esencjalnych*, jak zauważa autor, wyrasta z przekonania, że „niezbędną (...) rzeczą dla uniknięcia nieporozumień jest jasne i jednoznaczne sprecyzowanie naczelných pytań rozprawy”⁴. Przywołany postulat wydaje się niezbędny, ponieważ, zgodnie z Ingardenem, pytanie może zniekształcać sam problem, do którego się odnosi i niewłaściwie go sytuować w kontekście⁵. Stąd jednak, że pytanie odnosi się do właściwego sobie przedmiotu, którym jest określony stan rzeczy⁶, można wnosić, iż nic nie stoi na przeszkodzie, aby jasno sformułować pytanie ze względu na sam ów *problem*. Obserwacje Ingardena są szczególnie ważne w kontekście interesującego nas zagadnienia; albowiem jeżeli pytanie o możliwe internalizm lub eksternalizm w fenomenologii narzuca pewne ograniczenia w rozumieniu zarówno filozofii, o którą pytamy, jak też samych koncepcji, z perspektywy których dociekamy,

gii, metodologii, semiotyki i etyki. Prace ofiarowane Profesorowi Leonowi Kojowi, red. J. Pańniczak *et al.*, Lublin 1995, 254–255, 262–263 oraz L. Landgrebe, *Husserl's Abschied vom Cartesianismus*, w: tenże, *Der Weg der Phänomenologie. Das Problem einer ursprünglichen Erfahrung*, Gütersloh 1978, 163–206.

³ Zob. R. Ingarden, *O pytaniach esencjalnych*, w: tenże, *Z teorii języka i filozoficznych podstaw logiki*, Warszawa 1972, 327–482.

⁴ Tamże, 327.

⁵ Zob. tamże.

⁶ Zob. tamże, 328–329.

wyjście z impasu zarysowuje się w dociekaniach samego *problemu*. Należy mianowicie zapytać, czy istnieje *problem* internalizmu, czy też eksternalizmu w filozofii Husserla? Oraz, jak należy go sformułować w języku filozoficznym właściwym dla tej teorii?

Mając na uwadze obserwacje Ingardena z jednej strony, z drugiej zaś, dostrzegając, że wyczerpująca odpowiedź na pytanie o rzeczywiste miejsce filozofii fenomenologicznej we współczesnej debacie internalizmu z eksternalizmem wymagałaby obszernego studium, należy podkreślić, że celem niniejszego artykułu jest *sformułowanie problemu*, w jakich granicach można prawomocnie pytać o internalistyczny bądź eksternalistyczny charakter Husserlowskiej teorii. Dąży się przy tym do sformułowania hipotezy, że ze względów systemowych w ramach omawianej koncepcji nie da się wypracować ogólnego i jednoznacznego sądu, że cała ta teoria skłania się wyłącznie ku jednej ze stron współczesnego sporu. Innymi słowy teza internalizmu lub eksternalizmu w odniesieniu do fenomenologii nie może być tezą globalną.

2. RÓŻNE PŁASZCZYZNY DEBATY INTERNALIZMU Z EKSTERNALIZMEM

Zgodnie z analizami Renaty Ziemińskiej, pojęciami internalizmu i eksternalizmu posługują się filozofowie, którzy reprezentują różne dziedziny, od etyki i filozofii działania przez filozofię religii po teorię prawdy oraz epistemologię⁷. Pozostając problemem właściwym filozofii współczesnej, debata obu stanowisk, najogólniej ujmując przedmiot sporu, dotyczy sposobów określenia, determinacji, wyznaczania lub indywidualizacji własności określonego systemu, czy to systemu motywacyjnego, poznawczego, czy może semantycznego. O ile eksternalista głosi w najgrubszym zarysie, że determinacja własności pewnego systemu jest przynajmniej częściowo, jeżeli nie w całości, determinowana przez relację do jego otoczenia, o tyle internalista utrzymuje, że zależność ta nie jest konieczna, ponieważ analizowana własność jest określana wyłącznie lub w części przez czynniki wewnętrzne systemu.

⁷ R. Ziemińska, dz. cyt., 15–16.

Oczywiście, ze względu na zdefiniowanie skali i rodzaju determinacji własności systemu poszczególne stanowiska można dzielić na skrajne i umiarkowane. Z tego powodu również w granicach tylko jednej dziedziny można wskazać na różne, niewspółmierne teorie internalistyczne lub eksternalistyczne⁸. Biorąc jednak pod uwagę, że mamy do czynienia z szerokim sporem, a nasze pytanie dotyczy fenomenologii, nic nie stoi na przeszkodzie, aby – przez wzgląd na tendencje interpretacyjne Husserlowskiej filozofii języka i umysłu – zawęzić dalszą rekonstrukcję do jedynie tych dwóch dziedzin.

Na płaszczyźnie semantyki internalizm i eksternalizm bronią odrębnych stanowisk na temat determinacji intensji wyrażenia. Internalista w tym kontekście głosi, że z jednej strony decydującym momentem determinującym ekstensję danego wyrażenia jest jego intensja, z drugiej zaś intensja nie jest wyznaczana przez czynniki środowiskowe. Ponadto na pytanie o sposób interpretacji intensji przez użytkownika języka internalista może odpowiedzieć, że ekstensję wyznacza się na podstawie (wąskiego) stanu mentalnego. Eksternalista z kolei utrzymuje, że ekstensje są determinowane przez czynniki zewnętrzne wobec użytkownika języka, powiedzmy – przez kauzalną relację ze światem zewnętrznym.

Więcej światła na rozumienie eksternalizmu i jego argumentacji może rzucić przywołanie dobrze znanego eksperymentu myślowego „Ziemi Bliźniaczej”, sformułowanego przez Hilary’ego Putnama⁹. Zdaniem amerykańskiego filozofa, powszechnie przyjmuje się internalistyczne założenie o relacji pomiędzy intensją a ekstensją, a więc, że dany stan psychiczny (związany z intensją) wyznacza ekstensję. Przypuśćmy jednak, jak zauważa Putnam, że mieszkaniec Ziemi,

⁸ T. Szubka twierdzi, że: „Eksternalizm czy antyindywidualizm w filozofii umysłu nie jest jedynym poglądem, lecz raczej rodziną poglądów o różnym stopniu pokrewieństwa”. Tenże, *Eksternalizm w filozofii umysłu i jego konsekwencje*, *Ruch Filozoficzny* 50(1998)3, 473.

⁹ Zob. H. Putnam, *Znaczenie wyrazu „znaczenie”*, w: tenże, *Wiele twarzy realizmu i inne eseje*, tłum. z ang. A. Grobler, Warszawa 1998, 93–184. Przykład „Ziemi Bliźniaczej” oraz polemikę z jego eksternalistycznymi konsekwencjami, którą nawiązał z pozycji internalizmu J. Searle, omawia K. Gajewski, *W obronie internalizmu. Searle versus Putnam*, *Filozofia Nauki* (2008)3–4, 178–185.

który wypowiada wyrażenie, dajmy na to: „woda”, przeniesie się na Ziemię Bliźniaczą, gdzie płyn, do którego powinien odnosić się wyraz „woda”, jest w rzeczywistości podobnie wyglądającym płynem, aczkolwiek o innej, skomplikowanej mikrostrukturze, którą w skrócie można oznaczyć jako XYZ. W tej sytuacji dla określonego stanu psychicznego ziemianina, który wypowiada wyrażenie „woda” na Ziemi Bliźniaczej, faktycznie zmienia się odniesienie, czyli ekstensja. Jeżeli następnie, kontynuuje Putnam, zauważymy, że osoba ta mówiąc „woda” odnosi się do XYZ, możemy konkludować, że „(...) »znaczenia« po prostu nie są w *głowie*”¹⁰. Innymi słowy, to ekstensja, a więc *mutatis mutandis* świat zewnętrzny wyznacza to, co „znaczą” słowa. Dlatego też treść wyrażenia nie jest zależna od samego wyrażenia.

Semantycznie zorientowane rozważania Putnama dały podstawę dla sformułowania internalistycznych i eksternalistycznych ujęć treści mentalnej¹¹. Te pierwsze, wywodząc się z solipsyzmu metodologicznego¹², prowadzą do tezy o „wąskim” indywidualizowaniu treści, co jest równoznaczne z przyjęciem tezy, że treść mentalna nie jest indywidualizowana relacyjnie, powiedzmy – w relacji do świata zewnętrznego¹³. Używając popularnego w filozofii umysłu języka superwienien-cji, można zauważyć, że treścią wąską jest ta, która superwieniuje nad indywidualną psychologią internalną organizmu¹⁴. W przeciwieństwie

¹⁰ H. Putnam, dz. cyt., 111.

¹¹ „Eksternalizm semantyczny bardzo szybko doczekał się swego teoretycznego odbicia w teoriach treści umysłu: wedle tych teorii nie można zinterpretować treści mentalnych *A* bez odwołania się do otoczenia *A*”. A. Rykowska, *Eksternalizm a samowiedza: Jak to ze sobą pogodzić*, w: *Epistemologia współcześnie*, red. M. Hetmański, Kraków 2007, 416. O możliwych relacjach eksternalizmu semantycznego do eksternalizmu treści mentalnej pisze B. Świątczak, *Treść umysłu*, Toruń 2008, 88–93 oraz R. Poczobut, *Między redukcją a emergencją. Spór o miejsce umysłu w świecie fizycznym*, Wrocław 2009, 380–381, przypis.

¹² Dla Putnama solipsyzm metodologiczny głosi, że „(...) żaden stan psychiczny we właściwym znaczeniu tego słowa nie zakłada istnienia innych indywidualów poza podmiotem, któremu ów stan się przypisuje”. H. Putnam, dz. cyt., 101.

¹³ Zob. G. Segal, *Narrow Content*, w: *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*, red. B. P. McLaughlin, A. Beckermann i S. Walter, Oxford 2011, 369.

¹⁴ Zob. S. L. White, *Narrow Content*, w: *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, red. R. A. Wilson, F. C. Keil, Cambridge (MA), London 1999, 582.

do tego eksternalizm treści mentalnej utrzymuje, że treść nie superwieniuje nad tą psychologią, co Jerry Fodor wyraża krótko, twierdząc, iż „(...) semantyka *nie jest częścią psychologii*” i dodaje „Treść myśli (...), odwrotnie niż na przykład ich składnia, nie jest pochodna wobec procesów umysłowych”¹⁵. Wyrażając tę kwestię jeszcze inaczej, eksternalizm treści mentalnej będzie utrzymywał, że indywidualizowanie danej treści odbywa się dzięki relacji ze światem¹⁶.

Słowem podsumowania zauważmy, że internalizm–eksternalizm semantyczny krąży wokół problemu determinacji „znaczenia” i jego relacji do stanów psychicznych użytkownika języka z jednej strony oraz do świata zewnętrznego z drugiej. Z kolei w filozofii umysłu omawiany spór dotyczy indywidualizowania treści mentalnej. W tym miejscu, po krótkim zdefiniowaniu tych dwóch, obecnie chyba najszerszej dyskutowanych obszarów zetknięcia się internalizmu z eksternalizmem oraz związanych z nimi problemami, można zapytać, w jaki sposób, jeżeli w ogóle, fenomenolog byłby w stanie wyrazić te *problemy*? Pierwotniejsze wydaje się jednak pytanie, dlaczego fenomenologia w ogóle miałyby odnosić się do tych *problemów*? Mówiąc inaczej, co skłania nas do przekonania, że – na przykład – Husserl w swojej filozofii odnosił się do podobnej problematyki? Rozpatrzmy zatem w pierwszej kolejności tę drugą grupę pytań.

3. PODSTAWOWE INTUICJE: FENOMENOLOGIA JEST INTERNALIZMEM

Zauważyliśmy, że problem internalizmu i eksternalizmu w ścisłym sensie jest problemem filozofii współczesnej i już chociażby z tego powodu nie można wprost odpowiedzieć na pytanie, czy Husserl miałyby być orędownikiem jednego z tych dwóch stanowisk. Czyniąc jednak

¹⁵ J. A. Fodor, *Eksperci od wiązów. Język myślenia i jego semantyka. Wykłady im. Jeana Nicod z roku 1993*, tłum. z ang. M. Gokieli, Warszawa 2001, 60. Zob. także tenże, *A Modal Argument for Narrow Content*, *The Journal of Philosophy* (1991)88(1), 5–26.

¹⁶ Zob. R. van Gulick, *Outing the Mind – A Teleopragmatic Perspective*, w: *The Externalism Challenge*, red. R. Schantz, Berlin, New York 2004, 270–271.

zadość postulatowi Ingardena, mianowicie pytając o sam *problem* internalizmu–eksternalizmu, dostrzegamy cztery podstawowe intuicje, zgodnie z którymi Husserl rzeczywiście mógłby odnosić się do współczesnego sporu, nawet *malgré lui*. Pierwsza intuicja ma naturę historyczno-systematyczną i wpisuje się we wspólny kontekst problemowy fenomenologii i współczesnego sporu. Trzy pozostałe mają charakter metodologiczny i dotyczą – kolejno – tematu solipsystycznych implikacji fenomenologii, zabiegu redukcji oraz eksperymentu myślowego „unicestwienia świata”. Wszystkie te intuicje, jak zobaczymy, zdają się prowadzić do wniosku, że fenomenologia jest internalizmem. *Prima facie* najmniej wątpliwości zdaje się wzbudzać pierwsza intuicja.

Już przy powierzchownym zetknięciu się z fenomenologią, dajmy na to – z *Badaniami logicznymi*, trudno oprzeć się wrażeniu, że przedmiot dociekań Husserla jest zbieżny zarówno z semantyką, w oparciu o którą Putnam formułował eksperyment myślowy „Bliźniaczej Ziemi”¹⁷, jak i ze współczesną filozofią umysłu. W centrum swoich analiz twórca fenomenologii ustawia bowiem intencjonalność i świadomość. Jak przypomina Christian Beyer¹⁷, Husserl pytając o istotowe własności i struktury świadomości, dotyka problemów właściwych współczesnej filozofii umysłu, a dokładniej, problemów indywiduacji stanów mentalnych. Odnosząc się z kolei do pojęcia idealnych znaczeń, autor *Badai* wpisuje się we Fregowską tradycję interpretacji relacji wyrażen do ich znaczeń. Stąd już tylko krok do przypisania Husserlowi też o komputacyjnym, funkcjonalnym oraz reprezentacjonistycznym charakterze aktów świadomości, dodajmy, kroku, który bez wahania zrobili Hubert L. Dreyfus oraz David Woodruff Smith i Ronald McIntyre¹⁸. Czy jednak ta pierwsza intuicja jest rzeczywiście wystarczająca

¹⁷ C. Beyer, *Husserls Bewusstseinskonzeption im Lichte der neueren Diskussion*, w: *Husserl und die Philosophie des Geistes*, red. M. Frank, N. Weidmann, Berlin 2010, 18.

¹⁸ Zob. D. W. Smith, R. McIntyre, *Husserl and Intentionality. A Study of Mind, Meaning, and Language*, Dordrecht 1982, xv. Dreyfus we *Wprowadzeniu* do wydanej w 1984 roku pracy, zatytułowanej *Husserl, Intentionality and Cognitive Science*, identyfikuje Husserlowską teorię intencjonalności jako reprezentacyjną teorię umysłu (w rozumieniu Fodora). Zob. H. L. Dreyfus, *Introduction*, w: *Husserl, Intentionality*

dla tak daleko idących interpretacji? Należy co do tego zachować daleko posuniętą ostrożność, lecz poza wszelką wątpliwością pozostaje fakt, że historyczne oraz problemowe tło fenomenologii skłania do postawienia na jej gruncie problemu internalizmu–eksternalizmu.

Przejdźmy do dalszych intuicji, nie wychodząc bynajmniej z kręgu *Badania logicznych*. W dziele tym, przypomnijmy, autor wysuwa postulat prowadzenia dociekań fenomenologicznych w tak zwanym „monologu”, w którym – jak pisze Husserl – „(...) myśliciel »rozumie« swe słowa i to rozumienie jest po prostu aktualnym charakterem znaczenia (*Bedeutung*)”¹⁹. Monolog ma w tym kontekście gwarantować niezapośredniczony dostęp badacza do idealnych znaczeń. Chociaż koncepcja monologu wypływa z potrzeby ominięcia metodologicznych niebezpieczeństw, które stwarza mowa komunikatywna, czyli nieprawdomówność i nieprzystawalność słów do myśli²⁰, to ostatecznie wydaje się ona tworzyć pomost pomiędzy fenomenologią a internalizmem semantycznym. Jak inaczej miałyby być determinowane znaczenie w monologu, jeżeli nie przez czynniki wewnętrzne? Formułując kwestię precyzyjniej, w monologu znaczenia są determinowane wyłącznie wewnątrznie i z tego powodu rozumienie jest określone przez Husserla „aktualnym charakterem znaczenia”. W dalszej części pracy zobaczymy, że ta druga intuicja również nastrocza poważnych problemów interpretacyjnych.

Kolejna intuicja na temat zaangażowania fenomenologii we współczesny spór internalizmu–eksternalizmu dotyczy zabiegu redukcji. Husserl wprowadza zabieg redukcji z co najmniej dwóch powodów; po pierwsze, niemiecki filozof *expressis verbis* deklaruje, że dzięki zawieszeniu dotychczasowych bezkrytycznie przyjmowanych tez na

and Cognitive Science, red. H. L. Dreyfus, Cambridge (MA), London 1984, 3. Polemikę z tezą Dreyfusa podjąłem w pracy *O intencjonalności i reprezentacji*, Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria (2011)2(78), 181–194.

¹⁹ E. Husserl, *Badania logiczne. T. II. Badania dotyczące fenomenologii i teorii poznania. Część I*, tłum. z niem. J. Sidorek, Warszawa 2000, 92, przypis.

²⁰ Husserlowskie pojęcie monologu szerzej analizuję w artykule *Od monologu do wspólnoty. Rozważania metafenomenologiczne*, Ruch Filozoficzny 57(2010)4, 714–719.

temat poznania, może ominąć metodologiczne niebezpieczeństwo błędu metabazy²¹; po drugie, co ważniejsze, redukcja kreśli granicę absolutnie pewnego poznania w granicach efektywnej immanencji, a więc, jak twierdzi Husserl: „(...) jako początek należy dopuszczać wyłącznie apodyktyczną oczywistość”²². Przy całym skomplikowaniu fenomenologicznego pojęcia oczywistości²³ kierunek redukcji pozostaje jasny: zmierza on do zamknięcia fenomenologa w ramach tego, co immanentne, czyli internalne. Z kolei wszelkie zewnętrzne, a więc eksternalne momenty mogłyby podawać w wątpliwość samą redukcję. Nie pozostaje zatem nic innego, jak zgodzić się ze stwierdzeniem sformułowanym przez Stevena Crowella²⁴, że eksternalizm, jako teza determinacji treści mentalnych przez świat zewnętrzny, przeczy osiągnięciom redukcji. Idąc jednak dalej za Crowellem, można zidentyfikować bezpodstawność tego twierdzenia.

Ostatnia intuicja, która wymaga bliższego przyjrzenia się, dotyczy sformułowanego przez Husserla w § 49 *Ideii I* eksperymentu myślowego „unicestwienia świata”. Jak zauważa autor, wyobraźmy sobie, że świat przestaje istnieć. Jego istnienie nie jest bowiem konieczne, a sam eksperyment ma pokazywać, że unicestwienie świata rzeczy może i zmodyfikowałoby świadomość, ale nie wpłynęłoby na jej istnienie. Stąd Husserl wnosi, że świadomość jako byt immanentny jest bytem absolutnym i konkluduje: *nulla „re” indiget existendum*²⁵. Nie sposób zaprzeczyć, że przywołany eksperyment koresponduje z przynajmniej niektórymi tezami internalizmu treści mentalnej i przez to wspiera przekonanie o indywidualizowaniu treści umysłu bez zewnętrznej

²¹ Zob. E. Husserl, *Idea fenomenologii. Pięć wykładów*, tłum. z niem. J. Sidorek, Warszawa 1990, 51–52.

²² Tenże, *Erste Philosophie (1923/24). Zweiter Teil. Theorie der phänomenologischen Reduktion*, red. R. Boehm, Den Haag 1958, 76.

²³ Zob. P. Łaciak, *Pojęcie „oczywistości” w fenomenologii Edmunda Husserla*, *Fenomenologia* (2007)5, 27–50.

²⁴ Zob. S. Crowell, *Phenomenological Immanence, Normativity, and Semantic Externalism*, *Synthese* (2008)160, 336.

²⁵ E. Husserl, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga pierwsza*, tłum. z niem. D. Gierulanka, Warszawa 1967, 158.

(wobec podmiotu) determinacji ze strony świata. Wyraża on bowiem przypuszczenie, że treści mentalne są radykalnie niezależne od relacji zewnętrznych, czyli eksternalnych. Jednym słowem, omawiany eksperyment myślowy zdaje się wspierać internalizm treści mentalnej, a także – *mutatis mutandis* – internalizm semantyczny. Jak jednak zobaczymy również ta intuicja wymaga krytycznego przepracowania.

4. SFORMUŁOWANIE PROBLEMÓW

Rekonstrukcja podstawowych intuicji na temat fenomenologii w kontekście sporu internalizm–eksternalizm może utwierdzać w przekonaniu, że filozofia Husserla nie tylko ma istotne inklinacje do ujęcia jej przez pryzmat omawianego sporu, ale ponadto wydaje się wyraźnie przychylić ku tezom internalistycznym. Niemniej jednak wbrew narzucającym się wnioskowi dokładniejsze sformułowanie problemu internalizmu–eksternalizmu w oparciu o słownik fenomenologii, pozwala na sformułowanie hipotezy o otwarciu tej filozofii na eksternalizm semantyczny oraz treści mentalnej. Rozpocznijmy od tej pierwszej omawianej powyżej formy sporu internalizmu z eksternalizmem.

O związku fenomenologii z internalizmem semantycznym świadczą, jak się wydaje, zrekonstruowane powyżej podobieństwa koncepcji Husserla i Fregego, teoria monologu oraz, pośrednio, eksperyment „unicestwienia świata”. Intuicje te wymagają jednak rozwinięcia, a ponadto należały je skonfrontować z następującymi czterema grupami problemowymi. Po pierwsze, nie do końca jest jasna relacja Husserla do Fregego²⁶. Idealne znaczenie nie jest bowiem konstytuowane w obrębie świadomości, lecz raczej jest ono momentem intencjonalnej struktury świadomości; ponadto jako „sąd w sobie”²⁷, znaczenie zostaje poza świadomością, a więc w rzeczywistości jest zewnętrzne.

²⁶ Obecnie dysponujemy ogromną ilością opracowań problematyki relacji filozofii Husserla do propozycji Fregego. Zagadnienia związane z tą relacją syntetycznie omawia A. Gut, *Husserl – Frege. Zwrot antypsychologizacyjny*, Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria (2009)4(72), 131–162.

²⁷ E. Husserl, *Untersuchungen zur Urteilstheorie. Texte aus dem Nachlass (1893–1918)*, red. R. D. Rollinger, Dordrecht 2009, 29.

Czy zatem znaczenia są w istocie determinowane wewnętrznie, czyli także niezależnie od relacji ze światem? Rzecz w tym, że określenie idealności znaczeń jako idealności gatunku wprost prowadzi do wniosku, że znaczenia nie istnieją „w naszym myśleniu”; niezwykle trafnie kwestię tę ujmuje Husserl w następującym fragmencie *Badania logicznych*: „Znaczenie tak więc się ma do każdorazowych aktów znaczenia (...), jak na przykład czerwień *in specie* do leżących tu pasków papieru, które wszystkie »mają« tę samą czerwień. Każdy pasek obok innych konstytuujących go momentów (rozpostarcie, kształt itp.) ma swą indywidualną czerwień, swój jednostkowy przypadek tej *species* barwy, podczas gdy ona sama ani nie istnieje realnie w tym pasku ani nigdzie indziej na świecie; zwłaszcza nie istnieje też »w naszym myśleniu«, skoro to należy przecież do dziedziny bytu realnego, do sfery czasowości”²⁸. W świetle przytoczonych słów faktem bezspornym jest, że idealność znaczeń pozostaje jak najdalej od tez internalizmu. Problemów interpretacyjnych nastęrcza również rozumienie znaczenia w relacji do noematu. Marek Świąch sugeruje, że chociaż pojęcie noematu pozbawia sferę znaczenia idealnego charakteru, nie umieszcza go jednocześnie „w głowie”, lecz w „(...) transcendentnym świecie naszego codziennego doświadczenia”²⁹. Z tego powodu omija się aporie internalizmu semantycznego. Kwestie te pozostawiają jednak nierozstrzygnięte problemy, w jakim stosunku do tezy o idealności znaczenia pozostaje wówczas fenomenologiczna koncepcja prawdy jako wypełnienia? Czy sama „pusta” intencja może być równoznaczna ze zrozumieniem znaczenia? Problemy te wymagają dalszych badań.

Po drugie, wątpliwości budzi również redukcja pojęcia intencjonalności do intensjonalności. Podczas gdy to pierwsze pojęcie wydaje się zawierać powiązanie poziomu semantycznego z nieredukowalnym ujęciem świadomości, w której ten poziom się urzeczywistnia, to dru-

²⁸ Tenże, *Badania logiczne. T. II. Badania dotyczące fenomenologii i teorii poznania. Część I*, dz. cyt., 123–124.

²⁹ M. Świąch, *Drzewa „po prostu” i drzewa jako „sensy”. Abstrakcja a redukcja fenomenologiczna*, *Kwartalnik Filozoficzny* 34(2006)1, 131.

gie pojęcie wiąże się wyłącznie z problematyką semantyczną³⁰. Czy zatem intencjonalną strukturę aktu świadomości można zredukować do relacji semantycznej, którą jest intensjonalność? W jaki sposób „skierowanie ku” można interpretować w terminach kontekstów nieekstensjonalnych?

Po trzecie, nie należy zapominać, że teoria monologu milcząco zakłada, że znaczenia są ukonstytuowane poza podmiotem, dokładnie – w procesie komunikacji³¹. Można więc dopytywać, jaką rolę gra komunikacja dla ustanowienia znaczeń wyrażen? Czy znaczenie wyrażenia jest determinowane przez praktykę komunikacyjną? Twierdzące odpowiedzi na te pytania zbliżyłyby fenomenologię do pragmatyki językowej³².

Po czwarte, należy wyraźnie podkreślić, że eksperyment myślowy „unicestwienia świata” pozostaje daleki od jednoznaczności. Może się wydawać, że „unicestwienie” jest równoznaczne w analizowanym kontekście z tezą, iż znaczenie świata ma swe źródło w świadomości i z tego powodu świadomość nie jest zależna w jakimkolwiek zakresie od relacji zewnętrznych. W późnych tekstach o redukcji Husserl wyraźnie zaznacza jednak, że „unicestwienie” świata oznaczałoby także „unicestwienie” świadomości³³; oznacza to, że „unicestwienie” świata

³⁰ N. Nelkin twierdzi, że w przypadku analiz intensjonalności, a więc postaw propozycjonalnych, nie sposób pominąć faktu, że postawy te mają własności fenomenologiczne, czyli związane ze świadomością; zob. N. Nelkin, *Propositional Attitudes and Consciousness*, *Philosophy and Phenomenological Research* (1989)49(3), 416. O potrzebie oddzielenia intencjonalności od intensjonalności szerzej pisze M. Maciejczak, który w pracy *Intencjonalność i znaczenie językowe* podkreśla: „Jeśli za kontekst uznamy wyłącznie język z wbudowaną w niego teorią prawdy, to faktycznie sprowadzamy wówczas intencjonalność do aspektu treści (bycia-o-czymś – *aboutness*) i tracimy aspekt skierowania na przedmiot, związany właśnie z całością systemu”. M. Maciejczak, *Intencjonalność i znaczenie językowe*, Warszawa 2010, 51.

³¹ Zob. E. Husserl, *Badania logiczne. T. II. Badania dotyczące fenomenologii i teorii poznania. Część I*, dz. cyt., 44.

³² Na temat relacji fenomenologii do pragmatyki językowej i krytyki tej ostatniej zob. D. Zahavi, *Husserl und die transzendente Intersubjektivität. Eine Antwort auf die sprachpragmatische Kritik*, Dordrecht 1996.

³³ Zob. tenże, *Erste Philosophie (1923/24). Zweiter Teil. Theorie der phänomenologischen Reduktion*, dz. cyt., 42.

wtórnie pozbawiłoby znaczenia również świadomość. Bardzo trudno oprzeć się wrażeniu, że w zaproponowanej perspektywie znaczenie jest zależne zatem od relacji zewnętrznych. Obraz ten wzmacnia przekonanie Husserla, że akt sądenia, w którym ukonstytuowuje się dany sąd, pośrednio dotyczy całego świata³⁴. Na tej podstawie można konkludować, że struktura znaczenia zawsze wybiega poza to, co jest dane podmiotowi w danej chwili. Fenomenolog w tym kontekście może wskazać na tematykę pasywnych syntez, współkonstytuujących i umożliwiających świadome uchwycenie znaczenia. Wobec tych wątpliwości nie sposób pominąć również pytania o pojęcie horyzontu i jego relację do znaczenia.

O związku fenomenologii z internalizmem treści mentalnej świadczą z kolei zabieg redukcji oraz hipoteza „unicestwienia świata”. Obie intuicje zdają się prowadzić do tezy o wąskiej indywiduacji treści mentalnej w fenomenologii, aczkolwiek – wbrew temu mniemaniu – zaznaczmy, że opierają się one na określonej interpretacji struktury świadomości, w której noemat interpretuje się, idąc za Dagfinnem Føllesdal oraz jego uczniami, Smithem i McIntyrem³⁵, jako element ostro oddzielony zarówno od aktu, jak i od samego przedmiotu. W świetle tej interpretacji noemat jest pośrednikiem pomiędzy intencjonalną relacją aktu i jego przedmiotu, a redukcja ma służyć zastąpieniu znaczeń świata – znaczeniami (noematami) determinowanymi przez świadomość. W danym akcie, który zwolennicy ujęcia Føllesdala pojmują jako wewnętrzną strukturę mentalną, następuje więc odniesienie za pomocą noematu i reprezentacji mentalnej do danego przedmiotu, niezależnie od relacji noematu do świata, lecz jedynie w sposób internalny.

Zapoczątkowana przez Føllesdala interpretacja bynajmniej nie jest oczywista. Podnieśmy w tym miejscu tylko kilka wątpliwości. Już w pierwszym pytaniu można dociekać, czy noemat rzeczywiście jest „pośrednikiem”, czy raczej właściwym przedmiotem aktu? A dodat-

³⁴ Zob. tenże, *Zur phänomenologischen Reduktion. Texte aus dem Nachlass (1926–1935)*, red. S. Luft, Dordrecht 2002, 410.

³⁵ Zob. D. Føllesdal, *Noema and Meaning in Husserl*, *Philosophy and Phenomenological Research* (1990)50, 263–271 oraz D.W. Smith, R. McIntyre, dz. cyt., 217.

kowo, czy „internalności” aktu nie przeczy obecność momentu hyletycznego? Dane zmysłowe, *hyle*, jak argumentował Husserl jeszcze w *Ideach I*, są konieczną podstawą działań świadomości, ponieważ „Tego rodzaju konkretne daty przeżyciowe znajdujemy jako składowe w obszerniejszych konkretnych przeżyciach”³⁶. Wydaje się zatem, że treści świadomości są w pewien sposób określone zewnętrznie, a więc „szeroko”. W podobnym kierunku zmiierzają analizy Dana Zahavi, który wyraża wątpliwość co do możliwości utrzymania fenomenologii w duchu reprezentacjonizmu³⁷. Wymaga to jednak dalszych, pogłębiomych dociekań, podobnie jak problematyczne zawężenie rozumienia redukcji w narzucającym się znaczeniu jako „ograniczenia”, „unicestwienia” świata i „wycofania” do sfery immanentnej. Zaznaczmy jedynie, że taka interpretacja, która wprost prowadzi do ujęcia filozofii Husserla jako internalistycznej³⁸, pomija fakt, że redukcja faktycznie odślania związku świadomości ze światem, bynajmniej go nie „unicestwiając”. Felix O’Murchadha, rozważając związek redukcji i omawianego sporu internalizmu z ekstermalizmem, wyraźnie zaznacza: „Decydujące jest, aby widzieć tutaj, że zwrócenie się do filozofii nie jest zwrotem od świata do wnętrza, lecz raczej powstaje z zetknięcia się ze światami, tj. z różnymi systemami znaczenia. W Husserla rozumieniu empirycznych warunków takiego świata jest zatem ukryte, że znaczenie jest ekstermalne, że znaczenie nie jest w głowie, lecz raczej

³⁶ E. Husserl, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*. Księga pierwsza, dz. cyt., 286.

³⁷ Zob. D. Zahavi, *Fenomenologia Husserla*, tłum. z ang. M. Świąch, Kraków 2012, 82. Dyskusję z reprezentacjonistyczną interpretacją fenomenologii podejmuję w innym miejscu; zob. W. Płotka, *O intencjonalności i reprezentacji*, dz. cyt., 192–194.

³⁸ „Každy internalizm epistemologiczny zakładać musi pewną charakterystyczną ontologię. Internalista musi mianowicie wierzyć, że coś takiego jak sfera uprzywilejowanego dostępu w ogóle istnieje. Musi on podzielić uniwersum na to, co dane w sposób wyróżniony oraz to, co stanowi całą resztę. Tego rodzaju ontologię nazwać można ontologią Kartezjańską. *Medytacje* Kartezjusza stanowią bowiem *locus classicus*, gdzie została ona (właśnie z powodów natury epistemologicznej) sformułowana. Husserl jest naturalnie kartezjaninem w tym szerokim sensie”. A. Chrudzimski, *Husserlowski idealizm transcendentálny*, *Kwartalnik Filozoficzny* 26(1998)1, 36.

w świecie”³⁹. Rzecz zatem w tym, że redukcja odsłania związku znaczeniowe i prowadzi fenomenologa do przeciwnego wniosku, niż chce tego internalizm; redukcja pokazuje w rzeczywistości niemożliwość internalizmu, ponieważ treść mentalna jest determinowana przez to, co zredukowane. Ostatnie stwierdzenie umożliwia sformułowanie kilku istotnych wniosków.

5. WNIOSKI

Celem niniejszego studium jest zdefiniowanie możliwych teoretycznych płaszczyzn dialogu fenomenologii z filozofią współczesną w odniesieniu do debaty internalizmu z eksternalizmem, przynajmniej na gruncie semantyki i filozofii umysłu. Przedstawione analizy wypływają z przekonania, że dla szerszego zrozumienia relacji pomiędzy obiema tradycjami należy na nowo sformułować problemy badawcze, które zazwyczaj przyjmuje się jako oczywiste w oparciu o wcześniejsze, utarte interpretacje i nie poddaje się ich krytycznemu opracowaniu. Jak pokazano, fenomenologia, jeżeli tylko jest tradycyjnie ujmowana jako kartezjanim i idealizm o inklinacjach do solipsyzmu, jawi się jako internalizm *tout court*⁴⁰. Ujęcie to, przynajmniej w świetle zasygnalizowanych problemów, należy uznać za jednostronne. Internalizm, zarówno semantyczny jak i treści mentalnej, jest wątpliwy w świetle analiz takich fenomenów, jak na przykład motywacje, pasywne syntezy oraz horyzont, żeby wskazać tylko kilka punktów problemowych.

Zauważmy następnie, że podanie w wątpliwość tezy o internalizmie fenomenologii jest możliwe dzięki radykalizacji redukcji, która – jak wydawało się *prima facie* – gwarantuje „odcięcie” się od świata. A zatem poprzez pogłębianie analiz fenomenolog, idąc za Husserlem,

³⁹ F. O’Murchadha, *Reduction, Externalism and Immanence in Husserl and Heidegger*, Synthese (2008)160, 379.

⁴⁰ Jak podkreślają B. Smith i D. W. Smith, „Już Carnap widział, że solipsyzm metodologiczny jest ekwiwalentem dla podstawowej metody Husserla »redukcji fenomenologicznej«”. B. Smith, D. W. Smith, *Introduction*, w: *The Cambridge Companion to Husserl*, Cambridge 1995, 10. Zob. także S. Crowell, dz. cyt., 339 oraz A. D. Smith, *Husserl and Externalism*, Synthese (2008)160, 313–314.

odkrywa, że w samym sercu immanencji jest ona naznaczona transcendentą. Z tego powodu już w *Ideach I*, autor określa Ja transcendentalne jako „transcendens w immanencji”⁴¹. Dzieje się tak dlatego, że dla Husserla redukcja nie jest „wyłączeniem” czy radykalnym „odsunięciem” transcendencji, ale jej sprobematyzowaniem. Dlatego zradykalizowana redukcja włącza w granice badań fenomenologicznych transcendencję i otwiera się na jej badanie⁴². Czy tym samym, na zasadzie przeciwieństwa, można jednoznacznie stwierdzić, że fenomenologia jest eksternalizmem?

Nie ulega wątpliwości, że teza ta znajduje dzisiaj wielu zwolenników, także w odniesieniu do tak zwanego eksternalizmu aktywnego, który podkreśla zakorzenienie i ucieleśnienie podmiotu oraz aktywną rolę środowiska w kształtowaniu rozszerzonego umysłu⁴³. Niemniej jednak można wątpić, czy eksternalizm fenomenologii jest tezą globalną. Przeczy temu bowiem antynaturalistyczne nastawienie redukcji transcendentalnej. Ponadto, zgodnie ze wskazanymi kierunkami dalszych badań, należy podjąć zarysowane problemy, aby pełniej móc zrozumieć ewentualne eksternalistyczne inklinacje fenomenologii. Głębszych analiz domaga się również pytanie o internalizm epistemologiczny. Nasz punkt dojścia jest zatem zbieżny z obserwacjami Zahawiego, który z jednej strony zauważa, że w odniesieniu do problemu internalizmu–eksternalizmu w filozofii Husserla i po-Husserlowskiej wciąż wymagane są dalsze badania, z drugiej zaś podkreśla, że „fenomenologiczne analizy intencjonalności, Husserla, Heideggera czy

⁴¹ Zob. E. Husserl, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*. Księga pierwsza, dz. cyt., 187.

⁴² Zob. S. Crowell, dz. cyt., 440.

⁴³ Pojęcie enaktywizmu w odniesieniu do treści mentalnej wypracowali A. Clark, D. J. Chalmers, *Umysł rozszerzony*, w: *Analityczna metafizyka umysłu. Najnowsze kontrowersje*, red. M. Miłkowskiego i R. Poczobuta, Warszawa 2008, 342–357. Autorzy mówią o eksternalizmie aktywnym „(...) opartym na aktywnej roli środowiska w procesach poznawczych”. Tamże, 342. Z kolei o eksternalizmie fenomenologii w kontekście rozszerzonego, zakorzenionego, ucieleśnionego i enaktywnego umysłu pisze S. Gallagher, *Intersubjectivity in Perception*, *Continental Philosophy Review* (2008)41, 163–178.

Merleau-Ponty'ego, zawierają na tyle fundamentalne przemyślenie na nowo samej relacji pomiędzy subiektywnością i światem, że nie ma sensu dalej określać je mianem internalizmu lub eksternalizmu⁴⁴. Na koniec można się jednak pokusić o hipotezę, że fenomenologia, pozostając między internalizmem i eksternalizmem, daje możliwości zarówno nowego ujęcia problemu, jak i podstawy do sformułowania nowego stanowiska eksternalizmu, który nie wprowadzałby w sposób utajony do filozofii naturalizmu. Problem ten jednak domaga się odrębnych, obszerniejszych dociekań.

BIBLIOGRAFIA

- Beyer C., *Husserls Bewusstseinskonzeption im Lichte der neueren Diskussion*, w: *Husserl und die Philosophie des Geistes*, red. M. Frank, N. Weidtmann, Berlin 2010, 18–30.
- Chrudzimski A., *Husserlowski idealizm transcendentálny*, *Kwartalnik Filozoficzny* 26(1998)1, 35–66.
- Clark A., Chalmers D.J., *Umysł rozszerzony*, w: *Analityczna metafizyka umysłu. Najnowsze kontrowersje*, red. M. Miłkowski, R. Poczobut, Warszawa 2008, 342–357.
- Crowell S., *Phenomenological Immanence, Normativity, and Semantic Externalism*, *Synthese* (2008)160, 335–354.
- Dreyfus H.L., *Introduction*, w: *Husserl, Intentionality and Cognitive Science*, red. H.L. Dreyfus, Cambridge (MA), London 1984, 1–27.
- Fodor J.A., *A Modal Argument for Narrow Content*, *The Journal of Philosophy* (1991)88(1), 5–26.
- Fodor J.A., *Eksperci od wiązków. Język myśleński i jego semantyka. Wykłady im. Jeana Nicod z roku 1993*, tłum. z ang. M. Gokieli, Warszawa 2001.
- Føllesdal D., *Noema and Meaning in Husserl*, *Philosophy and Phenomenological Research* (1990)50, 263–271.

⁴⁴ D. Zahavi, *Husserl's Noema and the Internalism–Externalism Debate*, *Inquiry* (2004)47, 53.

- Gajewski K., *W obronie internalizmu. Searle versus Putnam*, Filozofia Nauki (2008)3–4, 178–185.
- Gallagher S., *Intersubjectivity in Perception*, Continental Philosophy Review (2008)41, 163–178.
- Gulick R. van, *Outing the Mind – A Teleopragmatic Perspective*, w: *The Externalism Challenge*, red. R. Schantz, Berlin, New York 2004, 225–284.
- Gut A., *Husserl – Frege. Zwrot antypsychologizacyjny*, Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria (2009)4(72), 131–162.
- Husserl E., *Badania logiczne. T. II. Badania dotyczące fenomenologii i teorii poznania. Część I*, tłum. z niem. J. Sidorek, Warszawa 2000.
- Husserl E., *Erste Philosophie (1923/24). Zweiter Teil. Theorie der phänomenologischen Reduktion*, red. R. Boehm, Den Haag 1958.
- Husserl E., *Idea fenomenologii. Pięć wykładów*, tłum. z niem. J. Sidorek, Warszawa 1990.
- Husserl E., *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga pierwsza*, tłum. z niem. D. Gierulanka, Warszawa 1967.
- Husserl E., *Untersuchungen zur Urteilstheorie. Texte aus dem Nachlass (1893–1918)*, red. R.D. Rollinger, Dordrecht 2009.
- Husserl E., *Zur phänomenologischen Reduktion. Texte aus dem Nachlass (1926–1935)*, red. S. Luft, Dordrecht 2002.
- Ingarden R., *O pytaniach esencjalnych*, w: tenże, *Z teorii języka i filozoficznych podstaw logiki*, Warszawa 1972, 327–482.
- Landgrebe L., *Husserls Abschied vom Cartesianismus*, w: tenże, *Der Weg der Phänomenologie. Das Problem einer ursprünglichen Erfahrung*, Gütersloh 1978, 163–206.
- Łaciak P., *Pojęcie „oczywistości” w fenomenologii Edmunda Husserla*, Fenomenologia (2007)5, 27–50.
- Maciejczak M., *Intencjonalność i znaczenie językowe*, Warszawa 2010.
- Miłkowski M., *Heterofenomenologia i introspekcja. O możliwości poznania przeżyć świadomych*, Przegląd Filozoficzno-Literacki 4(2003)6, 111–129.
- Nelkin N., *Propositional Attitudes and Consciousness*, Philosophy and Phenomenological Research (1989)49(3), 413–430.

- O'Murchadha F., *Reduction, Externalism and Immanence in Husserl and Heidegger*, Synthese (2008)160, 375–395.
- Pielak M., *Idea podmiotowości poznawczej w filozofii transcendentnej*, w: *Między logiką a etyką. Studia z logiki, ontologii, epistemologii, metodologii, semiotyki i etyki. Prace ofiarowane Profesorowi Leonowi Kojowi*, red. J. Pańniczak et al., Lublin 1995, 253–263.
- Płotka W., *O intencjonalności i reprezentacji*, Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria (2011)2(78), 181–194.
- Płotka W., *Od monologu do wspólnoty. Rozważania metafenomenologiczne*, Ruch Filozoficzny 57(2010)4, 714–719.
- Poczobut R., *Między redukcją a emergencją. Spór o miejsce umysłu w świecie fizycznym*, Wrocław 2009.
- Putnam H., *Znaczenie wyrazu „znaczenie”*, w: tenże, *Wiele twarzy realizmu i inne eseje*, tłum. z ang. A. Grobler, Warszawa 1998, 93–184.
- Rykowska A., *Eksternalizm a samowiedza: Jak to ze sobą pogodzić*, w: *Epistemologia współcześnie*, red. M. Hetmański, Kraków 2007, 415–428.
- Segal G., *Narrow Content*, w: *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*, red. B. P. McLaughlin, A. Beckermann, S. Walter, Oxford 2011, 367–380.
- Smith A.D., *Husserl and Externalism*, Synthese (2008)160, 313–333.
- Smith B., Smith D. W., *Introduction*, w: *The Cambridge Companion to Husserl*, Cambridge 1995, 1–44.
- Smith D.W., McIntyre R., *Husserl and Intentionality. A Study of Mind, Meaning, and Language*, Dordrecht 1982.
- Święch M., *Drzewa „po prostu” i drzewa jako „senty”*. *Abstrakcja a redukcja fenomenologiczna*, Kwartalnik Filozoficzny 34(2006)1, 115–134.
- White S.L., *Narrow Content*, w: *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, red. R.A. Wilson, F.C. Keil, Cambridge (MA), London 1999, 581–583.
- Zahavi D., *Fenomenologia Husserla*, tłum. z ang. M. Święch, Kraków 2012.
- Zahavi D., *Husserl und die transzendente Intersubjektivität. Eine Antwort auf die sprachpragmatische Kritik*, Dordrecht 1996.

Zahavi D., *Husserl's Noema and the Internalism–Externalism Debate*, Inquiry (2004)47, 42–66.

Zahavi D., *Killing the Straw Man: Dennett and Phenomenology*, Phenomenology and the Cognitive Sciences 6(2007), 21–43.

Ziemińska R., *Eksternalizm we współczesnej epistemologii*, Szczecin 2002.

PHENOMENOLOGY BETWEEN INTERNALISM AND EXTERNALISM. A FORMULATION OF THE PROBLEM

Abstract. The article is an attempt at establishing a theoretical basis for a dialogue between phenomenology and contemporary philosophy, with regard to the problem of internalism–externalism. It is argued, according to Roman Ingarden, that one has to first of all put forward an adequate question about the problem, to be able to understand it appropriately. Moreover, the analysis is limited to the two forms of the internalism–externalism debate, namely semantics and the philosophy of the mind. Within Husserl's phenomenology one can easily point to basic intuitions that justify the thesis that this philosophy refers to the internalism–externalism problem. Ultimately, by using phenomenological terminology, the article arrives at questions about possible internalism-or-externalism within Husserl's phenomenological project. The questions, however, suggest that phenomenology can be neither clearly nor completely classified either as internalism or as externalism.

Key words: phenomenology, internalism, externalism, mental content, reduction, solipsism, idealism, Putnam, Husserl